

УДК 821.133.1-311.3.09Лесажа:821.161.2.09Сковорода

КРУТІЙСЬКИЙ РОМАН АЛЕНА-РЕНЕ ЛЕСАЖА «ПРИГОДИ ЖІЛЯ БЛАЗА ІЗ САНТІЛЬЯНИ» В ЦНОТЛИВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Ковпик С.І.

Криворізький державний педагогічний університет

Досліджено причини зацікавлення Григорія Сковороди крутійським романом французького письменника Алена-Рене Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни». У статті з'ясовано, що саме у змісті роману Алена-Рене Лесажа найбільше імпонувало українському філософу. Розглянуто варіації улюбленої стародавньої епіграми Григорія Савича «Invent portum», котру він знайшов у романі «Історія Жіля Блаза із Сантільяни». Увагу акцентовано на пригодах головного персонажа роману Жіля Блаза, моменти життя якого подібні до життєвих пережиттів Григорія Сковороди.

Ключові слова: епіграма, пригоди, крутійський роман, рецепція, варіації.

Постановка проблеми. Питання про генетичний зв'язок творчості Григорія Сковороди з різноманітними європейськими літературно-культурними традиціями є однією із цікавих проблем, котра постала перед сучасним українським літературознавством. Від самого початку найбільше уваги дослідники творчості Григорія Сковороди приділяли залежності письменника від античної культури. Як відомо, український філософ виявляв постійно неабиякий інтерес до творів письменників французької літератури.

Аналіз останніх досліджень. Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. цією темою переймалися В. Ерн, Д. Багалій, А. Музичка, М. Гордієвський, І. Мірчук. Дослідників переважно цікавила систематизація філософічних побудов антиків у творах Г. Сковороди.

У XXI ст. інтерес літературознавців щодо пошуків генетичних зв'язків творчості Г.Сковороди з європейськими культурними традиціями особливо поживався. Так, Л. Ушкалов у своїй статті «Кого з новочасних авторів читав Сковорода?» (2013), спираючись на думку Володимира Ерна про те, що письменник ніколи не робив посилення на ті книги, котрі прочитав, висловив думку про те, що «І ця обставина дає широкий простір для різних паралелей і припущень» [8, с. 142].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тож донині питання про вплив творів деяких письменників французької літератури на творчість Г. Сковороди залишається ще остаточно не вирішеним.

Головна мета нашої розвідки полягає у тому, щоб виявити вплив твору французької літератури XVIII ст. на формування світогляду Г. Сковороди, з'ясувати причини зацікавлення філософа змістом епіграми «Я знайшов гавань...», розглянути варіації вказаного твору як експериментальні вправи з позицій добросочесності письменника.

Під поняттям «цнотлива рецепція» Г. Сковороди у статті будемо розуміти добросочесне й обережне сприйняття філософом змісту тексту роману Алена-Рене Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни» та проведення низки експериментів з формозмістом епіграми «Я знайшов гавань...».

Як відомо, учень Григорія Сковороди М. Ковалинський у своїй праці «Життя Григорія Сковороди» назвав з десяток улюблених зарубіжних

письменників свого вчителя: Плутарх, Філон, Цицерон, Горацій, Лукіан, Климент, Оріген, Ніл, Псевдо-Діонісій Ареополіт.

У 55-му листі до М. Ковалинського Григорій Савич цитує латинською мовою епіграму «Я знайшов гавань...», називає цей вірш «напрочуд вишуканим» [6, с. 1149] і впевнений, що цей твір також сподобається його учневі. Чому письменник був упевнений, що ця епіграма імпонуватиме його учневі? Що саме у змісті епіграми було до вподоби Григорію Савичу? Відповіді на всі ці питання може дати аналіз декількох варіацій епіграми «Я знайшов гавань...» Григорія Сковороди у листі до свого учня.

Як відомо, стародавня епіграма «Invent portum» завершувала книгу дев'яту роману Лесажа «Історія Жіля Блаза із Сантільяни». Філософ назвав Лесажа невідомим автором (у листі до М. Ковалинського) через те, що у той час була розповсюдженою плітка про те, що цей саме роман був плагіатом із якогось іспанського роману. Плітку активно поширював у той час Вольтер, якого «Лесажа вивів у десятій книзі свого роману в образі «модного поета» дона Габріеля Тріякєро, тобто «шарлатана» [8, с. 146]. Цей роман Лесажа був перекладений російською мовою у 1760-1761 рр. і знаходився у бібліотеці Харківського колегіуму, де власне викладав тоді Григорій Сковорода.

Тобто, десь у віці трохи більше ніж сорок років Григорій Савич Сковорода прочитав роман Алена-Рене Лесажа «Історія Жіль Блаза із Сантільяни». Перше за все філософа зацікавив зміст згаданої вже раніше стародавньої епіграми, котра була вмонтована у художню тканину тексту роману. А свідченням цього є його листи до учня.

Так, у тому ж 55-му листі до М. Ковалинського він подав ще три варіації епіграми «Invent portum, spes et fortuna, valet! / Sat me lusistis: ludite nunc alios!» («Я знайшов гавань, прощайте, надіє і частя! / Досить ви бавились мною, бавтесь тепер уже іншими»)» [6, с. 1148].

У цьому ж листі Г. Сковорода пропонує цю ж епіграму, але вже записану ямбічним віршем, пояснюючи учневі, що її використовує він як вправу для студентів Харківського колегіуму. Окрім цього, філософ цю ж епіграму спробував подати ще й «віршати подвійного розміру» [6, с. 1149] у такий спосіб:

*Пристань взяла мене в лоно,
Щастя й надіє, прощайте!*

Годі вже гратися мною;

Грайтесь уже ким іншим! [6, с. 1149]

Із помітним захопленням Г. Сковорода подає у листі ще один варіант цієї ж епіграми, але вже «віршами, що чергуються»:

Мене вже зігріла пристань в лоні своєму спокійна;

О, щастя й надіє, прощайте!

Не хочу я більше бути вашою іграшкою, досить.

Грайтесь тепер уже іншими [6, с. 1149-1150]

Усі три варіації однієї епіграми вказують на те, що Григорій Сковорода експериментував з віршованою формою, що власне було характерне для викладачів поезики в українських колегіумах та академіях XVIII ст. Адже саме це століття було «риторичною епохою», а тому такого роду управи розвивали майстерність студентів у віршуванні, формували творче мислення.

Окрім цього, ця ж епіграма фігурувала також у діалогах «Двоє» та «Алфавит», у трактаті «Потоп зміїний» та в одному з листів до Якова Правицького (№ 89), що ще раз підтверджує захоплення філософа не тільки формою, а й змістом епіграми.

На думку Д. Чижевського, «характер естетичної насолоди в читача епіграм – досить своєрідний. Його не мусить цікавити лише форма вірша, але не мусить цікавити і лише зміст» [9, с. 205]. Тож, очевидно, що Григорій Сковорода відповідно до ситуації та з різною метою використовував або ж тільки форму епіграми, або ж звертався до її змісту.

Подаючи у листі до М. Ковалинського усі три експериментальних варіації з формою епіграми, Г. Сковорода замінює лексему «гавань» на «пристань». Якщо заглибитись у сутність лексеми «гавань», то вона дуже часто вживається у переносному значенні, а саме: притулок, сховок, сховище, укриття, пристанище. Академічний тлумачний словник української мови розтлумачує лексему «пристань» у такий спосіб: «1. Спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою або береговою спорудою для причалювання і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів. 2. перенос. Місце, де можна укритися, відпочити, знайти притулок і т. ін.; пристановище. 3. Вічна пристань – могила, кладовище» [1, с. 38]. Дослідники творчості Г. Сковороди вже зазначали, що одним із розповсюджених символів плінності світу в українському бароко був образ самотнього корабля-людини, що пливе в безмежному морі до своєї останньої пристані – Царства Небесного. Саме тому Григорій Сковорода надає у двох останніх варіаціях епіграми перевагу саме лексемі «пристань».

Для підсилення значущості захисту в житті людини родинного вогнища, філософ використовує лексему «лоно», що надає винятковості звучання епіграмі. А також підкреслює те, настільки добродібно Григорій Сковорода ставився до змісту тексту.

Окрім цього, в одному із варіантів епіграми філософ використовує емоційний вигук «О!», а в інших він уникає його. У даному випадку первинний вигук «О!» надає емоційно-експресивного забарвлення таким поняттям, як: «щастя» та «надія».

Таким чином, у різних варіаціях однієї й тієї ж епіграми Григорій Сковорода намагався по-різному розставити акценти на сутності тих чи тих лексем, аби продемонструвати своєму учневі у такий спосіб те, як можна в межах декількох рядків твору головну думку стиснути або ж її максимально сконцентрувати.

На думку П. Чижевського, ці переклади епіграми засвідчили, що Григорій Сковорода створив новий тип епіграми, котра відійшла від традиційної барокової поезики епіграми, що свідчить про реформаторські наміри письменника [9, с. 57].

Що ж до змісту крутійського роману Лесажа, то цей цей твір, на нашу думку, міг привернути увагу українського філософа не тільки тим, що «досить красномовно й докладно описав гомерівським віршем [Жилбазови] блукання...» [6, с. 1149], а ще й тим, що поведінка Жіль Блаза та його життєві історії дуже нагадували деякі етапи життя Григорія Сковороди або ж були йому дуже зрозумілі. Окрім цього, увагу філософа міг привернути вказаний роман ще й тому, що цей твір опинився у центрі скандалу тогочасного європейського літературного процесу.

Як відомо, жанр крутійського роману виник із культурно-історичної ситуації, коли Європа переповнилася мандрівниками. Цей жанр контрастував із лицарським романом, у якому діяли шляхетні і добродішні герої.

Романі «Історія Жіль Блаза із Сантільяни» («Histoire de Gil Bias de Santillane», 1715-1735) є результатом двадцятилітньої роботи письменника: перші дві частини вийшли друком у 1715 р., третя – в 1724, четверта – в 1735 р. Твір близький до іспанського крутійського роману, і хоча дія його знову відбувається в Іспанії, авторіві вдалося створити картину саме французької дійсності.

Герой-оповідач Жіль Блаз – син неможливого конюха з Ов'єдо. Він, як і Григорій Савич, був чесним і простодушним, довірливим юнаком, проте невдовзі пересвідчився, що в суспільстві не цінують порядних людей, якщо в них немає багатства.

Юність, молодість, зрілість Жіль Блаза – це мандри Францією. Григорій Савич також мандрував Україною, бо вважав, що «...зазвичай стає нудно, якщо довго залишатись на одному й тому самому місці» [6, с. 1170]. На думку А. Градовського, М. Галушко, «Мотив «блукань у світі», як усвідомлення його складності, суперечливості, невлаштованості, а іноді й відвертої хаотичності, ворожості до людини, та все ж таки нероздільності з нею, а відтак необхідності збагнути його і спробувати відновити колишню гармонію, надихав практично всіх митців епохи» [2, с. 9].

Мандруючи Україною, Г. Сковорода мав можливість спостерігати за поведінкою представників різних соціальних прошарків, виявляти спільні ситуативні та поведінкові риси характеру людей. Усе це сприяло формуванню та презентації у його творах різних психотипів.

Жіль Блаз, ставши жертвою авантюристів і лиходіїв, змушений служити різним господарям (лікар-шахрай Санградо, марнослашний єпископ Гренадський, скупий граф Галліано та ін.), проходячи своєрідну школу життя.

У третій частині роману він стає фаворитом і секретарем першого міністра, герцога Лерми (під його іменем приховується абат Дюбуа, пра-

витель Франції доби Регентства). Цей період вивищення героя стає часом його найбільшого морального падіння. Він забуває своїх батьків, пориває з друзями дитинства й уподібнюється Лермі у своїй пристрасі до наживи.

Як відомо, два роки Григорій Сковорода був альтистом придворної капели імператриці Єлизавети. Він мешкав в Санкт-Петербурзі, Москві. Враження від життя в столицях Російської імперії він висловив у віршованій фабулі про Тантала. Цей твір він написав, на думку Л. Ушкалова, «...або в каврайський (друга половина 1750-х рр.), або ж харківський (1760-і рр.) період» [6, с. 121]. Під час життя в столицях він познайомився з італійським композитором Доменіко дель Ольо.

У цій фабулі Григорій Сковорода в іронічній манері висловлює вічну мудрість, що щастя й душевний спокій є найбільшим даром і насолодою душі:

Стал Тантал в Небъ пировать оттолъ.

А чего ж то нтъ при небесном столъ?

Тут вина разны. Тут Нектар солодкій,

Услаждающий божественны глотки.

Тут амвросія, вишних богов снъды.

Вездъ баграють розы пред глазами

Кричат по Залъ Музы Сладкогласны [6, с. 120]

Окрім цього, у цій фабулі філософ висловив своє ставлення до столичних банкетів, дармової насолоди, котра панувала у столицях тогочасної імперії.

Зрештою, Жіль Блаз одружується з дочкою свого фермера Антонії і, відмовившись від огидного йому крутіства, починає чесно жити у сво-

єму маленькому маєтку. У четвертій частині Жіль Блаз овдовів, знову став фаворитом і соратником тепер уже чесного міністра Олівареса (його прототипом був кардинал Флері, котрий змінив Дюбуа), який піклувався про благо народу та держави. Після падіння і смерті Олівареса герой знову замешкує у своєму маєтку і, обзавшись новою сім'єю, повертається до спокійного і чесного життя. «Я веду блаженне існування, оточений людьми, дуже близькими моєму серцю» – завершує він свою розповідь.

Як бачимо, Жіль Блаз наприкінці роману обирає принцип існування, котрий був дуже близький Григорію Сковороді – «жити непомітно» і від цього отримує справжню життєву насолоду.

Висновки з даного дослідження. Отже, нині у сучасному українському літературознавстві визріла необхідність ґрунтовно дослідити генетичні зв'язки європейської літератури з українською, виявити взаємовпливи письменників. Нині вже маємо монографію В. Матвіїшина «Український літературний європеїзм» (2009), в якій учений шляхом компаративного аналізу виявив взаємозв'язки української літератури з європейською. Він наголосив, що дуже важливо сьогодні «пізнання складного процесу взаємодії самобутніх національних літературних систем, в якій українська література відіграла важливу роль» [5, с. 3].

Тож проблема порушена у статті потребує ґрунтовного вирішення у подальших наукових розвідках українських літературознавців, з метою глибокого осмислення взаємовпливів літератур світу.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах; за ред. І. Білодіда. – К.: «Наукова думка», 1977. – Т. 8. – С. 38.
2. Градовський А., Галушко М. Творчість Г. Сковороди у контексті європейського бароко / А. Градовський, М. Галушко // Українська література в загальноосвітній школі. – № 4. – 2015. – С. 6-9.
3. Лесаж Алана Рене. Походження Жиль Бласа из Сантільяны: роман в двух томах / Ален Рене Лесаж. – Т. 1. – М.: «Терра-Терра», 1997. – 435 с.
4. Лесаж Алана Рене. Походження Жиль Бласа из Сантільяны: роман в двух томах / Ален Рене Лесаж. – Т. 2. – М.: «Терра-Терра», 1997. – 564 с.
5. Матвіїшин В. Український літературний європеїзм: монографія / В. Матвіїшин. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 260 с.
6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів; за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків-Едмонт Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
7. Ушкалов Л. Українське барокове богослов'я / Л. Ушкалов. – Харків: «Акта». – 221 с.
8. Ушкалов Л. В. Кого з новочасних авторів читав Сковорода? / Л. Ушкалов // Переяславські Сковородинівські студії – Вип 2. – 2013. – С. 142-150.
9. Чижевський Д. Українське літературне бароко: вибрані праці з давньої літератури / Д. Чижевський. – К.: Обереги 2003. – 576 с.

Ковпик С.И.

Криворожский государственный педагогический университет

ПЛУТОВСКОЙ РОМАН АЛЕНА-РЕНЕ ЛЕСАЖА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ЖИЛЯ БЛАСА ИЗ САНТИЛЬЯНЫ» В ЦЕЛОМУДРЕННОЙ РЕЦЕПЦИИ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

Аннотация

Исследованы причины заинтересованности Григория Сковороды плутовским романом французского писателя Алена-Рене Лесажа «История Жили Бласа из Сантільяны». В статье выяснено, что именно в содержании романа Алена-Рене Лесажа больше всего импонировало украинскому философу. Рассмотрены вариации любимой древней эпиграммы Григория Савича «Invent portum», которую он нашел в романе «История Жили Бласа». Внимание акцентировано на приключениях главного персонажа романа Жили Бласа, моменты жизни которого подобные к жизненным событиям Григория Сковороды. **Ключевые слова:** эпиграмма, приключения, плутовской роман, рецепция, вариации.

Kovpik S.I.

Kryviy Rig State Pedagogical University

**PICARESQUE ROMAN BY ALAIN-RENÉ LESAGE
«THE HISTORY OF JILL BLAS FROM SANTILLANE»
IN THE SPIRITUAL COMPREHENSION BY GRYGORIY SKOVORODA**

Summary

This paper investigates the reasons of Grygoryi Skovoroda interest in the picaresque novel by the French writer Alain-Rene Lesage «The History of Jill Blas from the Santillane». The paper clarifies the points that impressed the Ukrainian philosopher in the novel content by Alain-Rene Lesage most. The variations of the ancient epigram «Invent portum» by Grygoryi Savych are considered, which has been found by the philosopher in the novel «The History of Jill Blas». The article is focused on the adventures of the main character in the novel, Jill Blas, whose life is similar to the life turns of Grygoryi Skovoroda.

Keywords: epigram, adventures, picaresque novel, comprehension, variations.